

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-20

ВИГОВСЬКА В.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

## ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФІНАНСОВІ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано необхідність проведення комплексного вивчення особливостей функціонування інститутів недержавного пенсійного забезпечення в Україні та формування на основі такого аналізу пропозицій щодо підвищення ефективності вказаного інституту соціального захисту для майбутнього добробуту громадян. За результатами дослідження встановлено позитивні риси недержавного пенсійного забезпечення. Також виявлено фактори, що уповільнюють його поширення та не сприяють популяризації послуг із формування індивідуальних пенсійних накопичень у суспільстві. Розкрито напрями взаємодії недержавного пенсійного забезпечення з ланками фінансової системи. Окреслено коло учасників, які здійснюють діяльність у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Здійснено комплексне оцінювання показників функціонування недержавних пенсійних фондів. Встановлено, що стан недержавного пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від впливу сукупності факторів, що визначаються економічною, політичною, демографічною ситуацією у країні та світі, відповідною нормативно-правовою базою та заходами державного регулювання. Наголошено на можливостях позитивного впливу недержавної системи пенсійного забезпечення на розвиток національної економіки та підвищення добробуту громадян.

Ключові слова: пенсійна система; пенсійне забезпечення; пенсійні виплати; недержавне пенсійне забезпечення; недержавні пенсійні фонди; страхові компанії; банківські установи.

VYHOVSKA V.

Chernihiv Polytechnic National University

## INSTITUTIONAL DIMENSION OF NON-STATE PENSION SUPPORT IN THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE

An important task of the state social policy is the formation of an effectively functioning pension system, which is designed to form a resource base for financing the pension benefits of citizens, sufficient to meet their living needs. The formation and development of the domestic pension system is under pressure from a number of destructive factors, including: instability of economic and political situation in the country, increasing labor migration, demographic decline, aging population, narrowed list of reliable investment instruments, lack of sufficient guarantees to preserve the value of pension savings. Under these conditions, the need to combine the capabilities of the solidarity component of the pension system and private pension provision, the synergy of which will form the necessary financial basis for the realization of citizens' rights to social protection and a decent standard of living in retirement age. Therefore, the study of private pension institutions is important to substantiate the strategic dominants of the transformation and timely adaptation of the national pension system to the conditions of economic development of the state.

The article substantiates the need for a comprehensive study of the peculiarities of the functioning of private pension institutions in Ukraine. Positive features of private pension provision have been established based on the results of the research. Factors that slow down its spread and do not contribute to the promotion of services for the formation of individual pension savings in society have been identified. Also, the areas of interaction of private pension provision with the financial system are disclosed. Participants carrying out activities in the field of private pension provision are characterized. A comprehensive assessment of the performance of private pension funds has been carried out. The state of private pension provision directly depends on the action of a set of factors determined by the economic, political, demographic situation in the country and the world, the relevant legal framework and measures of state regulation. The possibilities of a positive impact of the private pension system on the development of the national economy and improving the welfare of citizens are indicated.

Keywords: pension system; pension provision; pension payments; non-state pension provision; non-state pension funds; insurance companies; banking institutions.

**Постановка проблеми.** Важливим завданням державної соціальної політики є формування ефективно функціонуючої системи пенсійного забезпечення, яка покликана сформувати ресурсну базу для фінансування пенсійних виплат громадян, достатню для забезпечення їхніх життєвих потреб. Становлення та розвиток вітчизняної пенсійної системи відбувається під тиском низки деструктивних факторів, зокрема: нестабільність економічної та політичної ситуації в країні, нарощення трудової міграції, демографічний спад, старіння населення, звужений перелік надійних інструментів інвестування, відсутність достатніх гарантій збереження вартості пенсійних накопичень громадян тощо. За цих умов актуалізується необхідність поєднання можливостей солідарної складової пенсійної системи та недержавного пенсійного забезпечення, синергія яких сформує необхідне фінансове підґрунтя для реалізації прав громадян на соціальний захист та належний рівень життя в пенсійному віці. Тому дослідження інститутів недержавного пенсійного забезпечення є важливим для обґрунтування стратегічних домінант трансформації та своєчасної адаптації національної пенсійної системи до умов економічного розвитку держави.

**Аналіз останніх наукових досліджень.** Теоретико-методологічні та прикладні аспекти організації недержавного пенсійного забезпечення досліджено в працях багатьох учених-економістів та практиків, таких як: Н. Баланюк, Н. Бахмач, О. Бобирь [1; 11], В. Воскобойніков, О. Кириленко [3;4], Г. Козак [3], А. Свиридовська [9; 10], М. Теренс [2], М. Мак Таггарт, С. Теслюк, Н. Ткаченко [12], В. Роїк, К. Штепенко, А. Якимів.

Водночас необхідність вирішення завдань соціального захисту громадян похилого віку актуалізують подальший науковий пошук ефективних підходів до розбудови пенсійної системи країни й обґрунтування форм та методів посилення ролі недержавних джерел фінансування пенсійних виплат.

**Виділення недосліджених частин загальної проблеми.** Внесок науковців у розвиток теоретичних основ недержавного пенсійного забезпечення є вагомим, але нові виклики та реалії розбудови пенсійної системи країни формують потребу подальшого обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку механізмів забезпечення життєвих потреб громадян пенсійного віку та зниження рівня навантаження на Пенсійний фонд України. У цьому контексті подальшого вивчення потребує інституційний вимір системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

**Метою статті** є висвітлення інституційних характеристик розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні, представлення кількісної оцінки рівня розвитку такої системи задля окреслення стратегічних орієнтирів її подальшого поступу.

**Виклад основного матеріалу.** Становлення вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення відбувається в контексті розвитку економіки України та супроводжується відповідними труднощами та суперечностями, а його ефективність великою мірою залежить від урахування та раціонального практичного використання досвіду розбудови подібних систем у країнах із розвинутою економікою.

Систему недержавного пенсійного забезпечення можемо розглядати як впорядковану цілісність, що включає сукупність взаємопов'язаних механізмів, методів, важелів, заходів економічно-організаційного характеру, що спрямовані на формування довгострокових нагромаджень, що спрямовуються на фінансування пенсійних виплат та є гарантованими в довгостроковому періоді в умовах невизначеності та ризиків. Як і будь-яка система, недержавне пенсійне забезпечення будується відповідно до її цілей та завдань та реалізується через сукупність норм і правил, які становлять зміст цього інституту.

Система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [7]. Відповідно до норм чинного законодавства у сфері недержавного пенсійного забезпечення мають право функціонувати такі суб'єкти [7]: недержавні пенсійні фонди в межах укладених договорів пенсійного забезпечення між адміністраторами таких фондів та їхніми вкладниками; страхові компанії, які реалізують своїм клієнтам послуги страхування довічної пенсії; банківські установи, які можуть приймати від громадян пенсійні депозитні вклади в межах суми, визначеної для відшкодування внесків Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Формами здійснення пенсійного забезпечення з боку вказаних суб'єктів є пенсійні виплати на визначений строк та одноразові виплати.

Ключовими перевагами, що спонукають використовувати різні механізми недержавного пенсійного забезпечення, визнано такі: отримання встановлених розмірів пенсійних виплат; успадкування пенсійних заощаджень спадкоємцями власників індивідуальних пенсійних рахунків; можливість інвестування пенсійних накопичень для отримання додаткових доходів у майбутньому тощо. Серед факторів, що уповільнюють поширення різних форм недержавного пенсійного забезпечення, слід вказати на наступні: висока вартість участі в індивідуальних пенсійних програмах (4 % від накопиченого пенсійного капіталу), низький рівень доходів громадян, тінізація заробітної плати, обмежений перелік надійних інвестиційних інструментів.

Можна стверджувати, що достовірним сигналом про активізацію недержавного пенсійного забезпечення та про початок нового якісного етапу розвитку є зниження витрат, пов'язаних з участю в індивідуальних пенсійних планах.

Напрями взаємодії недержавного пенсійного забезпечення з ланками фінансової системи представлені на рисунку 1.

Місце недержавного пенсійного забезпечення у фінансовій системі країни зумовлено існуванням об'єктивної необхідності формування ресурсної бази для фінансування пенсійних виплат, наслідком якої є інкорпорація механізмів такого забезпечення в соціально-економічну систему суспільства. Оскільки функціонування недержавного пенсійного забезпечення відбувається у грошовій формі, то логічною є наявність тісного зв'язку, що має об'єктивний характер, з іншими інститутами фінансової системи.

Разом з тим, обов'язковими умовами функціонування недержавного пенсійного забезпечення є: наявність потреби в послугах такого забезпечення, тобто формування стійкого попиту; наявність фінансово стійких та надійних професійних учасників, здатних задовольнити ці потреби, і присутність широкої палітри пропозиції пенсійних послуг. Зазначимо, що стан недержавного пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від дії сукупності факторів, що визначаються економічною, політичною, демографічною ситуацією у країні та світі, відповідною нормативно-правовою базою та заходами державного регулювання (рис. 2).

Поточний етап розвитку вітчизняної пенсійної системи характеризується нарощенням фінансового тиску на Пенсійний фонд України та на державний бюджет унаслідок збільшення демографічного навантаження через старіння населення, трудову міграцію та низькі доходи громадян. За цих умов актуалізується необхідність модернізації будови ринку пенсійних послуг, яка б була спрямована на

формування довгострокового фінансового ресурсу в економіці країни на основі мобілізації коштів громадян на індивідуальні пенсійні рахунки, захист інтересів та нагромаджень учасників НП. При цьому держава має створювати умови й стимули, необхідні для оптимальної комбінації інтересів власників пенсійних планів та професійних учасників, що мають право здійснювати свою діяльність у цій сфері.

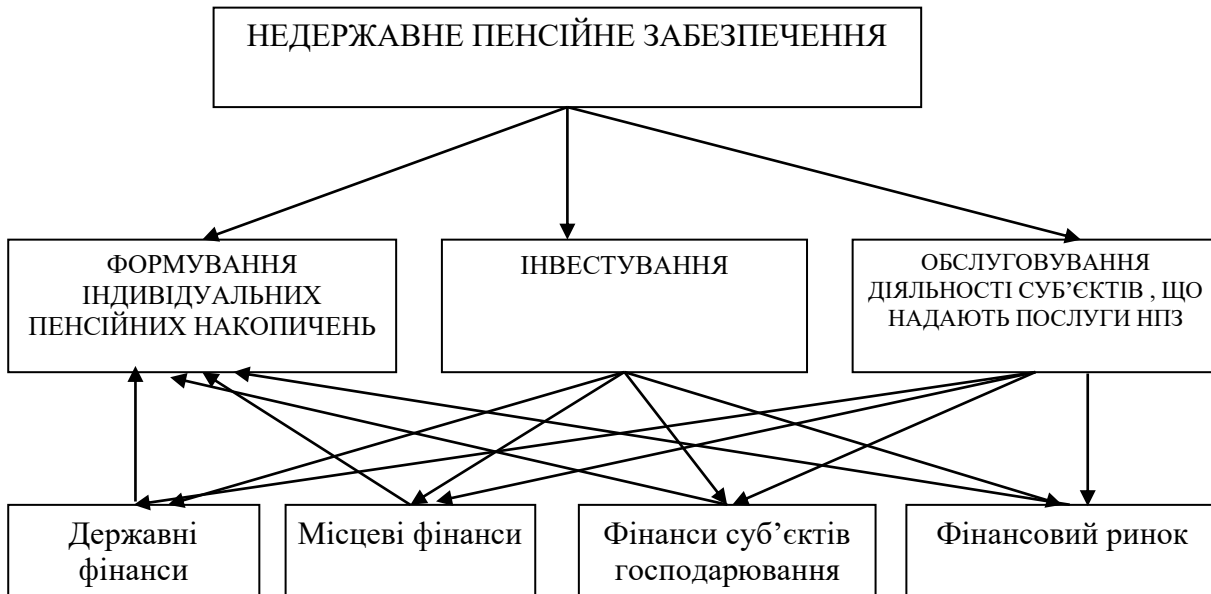


Рис. 1. Місце та роль недержавного пенсійного забезпечення у фінансовій системі держави

Джерело: побудовано автором.



Рис. 2. Групування факторів впливу на стан та функціонування недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: побудовано автором.

Недержавне пенсійне забезпечення слід розглядати як систему, що характеризується взаємозв'язками між його структурними елементами. Отже, його структура є важливою ознакою розвитку та

характеризує рівень вирішення державою завдань забезпечення майбутнього добробуту та якісного рівня життя громадян похилого віку та тих, що втратили працездатність. На рис. 3 графічно унаочнено організаційну будову недержавного пенсійного забезпечення.

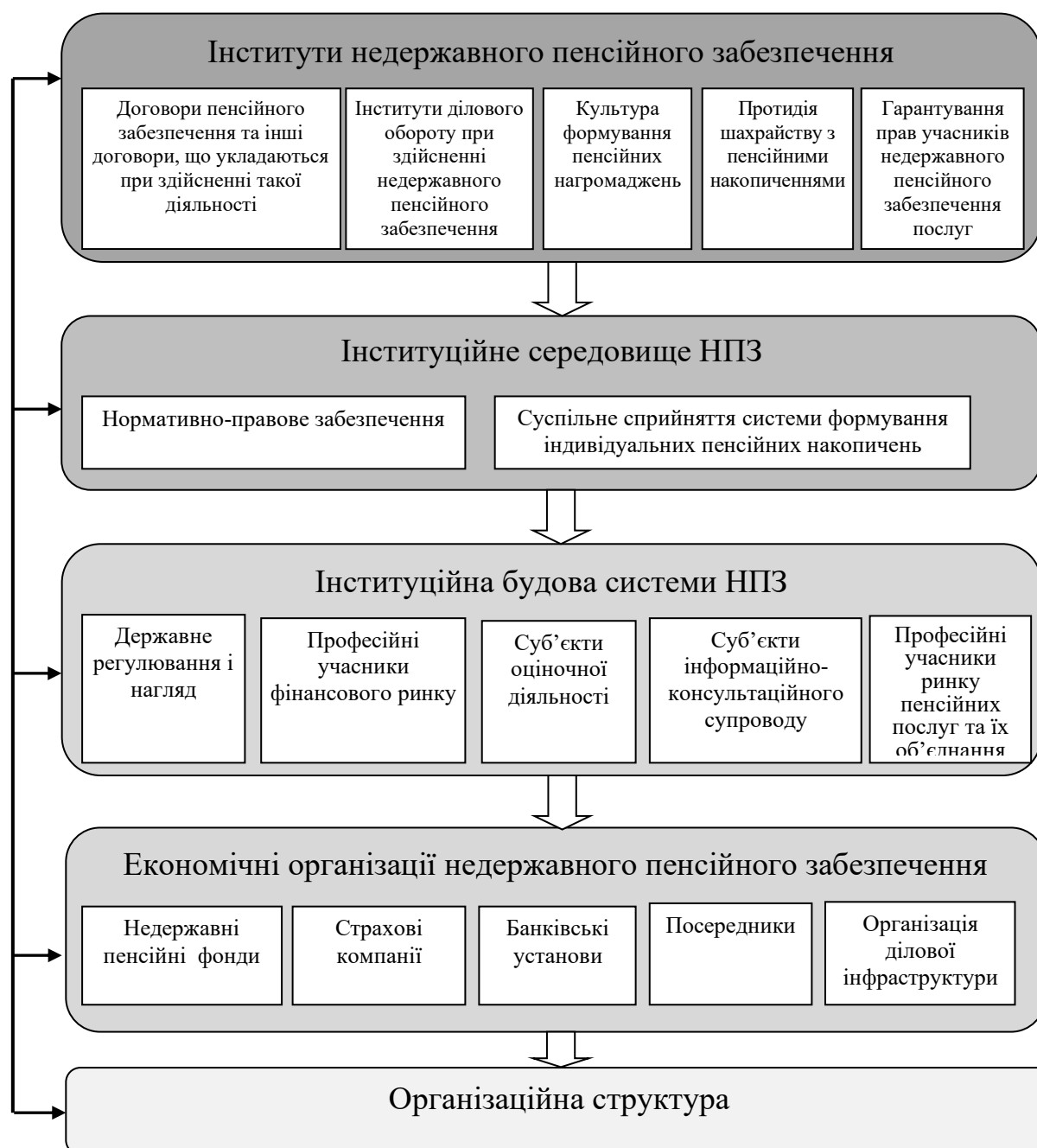


Рис. 3. Графічне представлення структурної будови системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні  
Джерело: побудовано автором.

Поступове звільнення солідарної пенсійної системи від надлишкового фінансового навантаження та зростання доходів пенсіонерів можливі за умови комбінованого використання можливостей накопичувальної системи пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. В Україні розвиток третього рівня пенсійної системи відбувається насамперед за рахунок нарощення масштабів функціонування недержавних пенсійних фондів як важливої ресурсоутворюючої складової фінансової системи держави.

Як зазначають О. Кириленко, Г. Козак, специфіка фінансових ресурсів НПФ полягає в таких їхніх особливостях:

1) законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування та використання фінансових ресурсів;

2) джерелами фінансування пенсійних внесків виступають прибуток суб'єктів господарювання та доходи (заробітна плата, прибуток) фізичних осіб, тобто фінансові ресурси НПФ формуються в результаті перерозподілу ВВП;

3) сплата пенсійних внесків вкладниками здійснюється лише в національній валюті України, крім випадків, передбачених законодавством, шляхом безготівкових (для юридичних осіб) та готівкових розрахунків;

4) право власності на пенсійні кошти належить учасникам фонду;

5) цільове призначення фінансових ресурсів – фінансування пенсійних виплат учасників фонду;

6) відокремлення функцій інвестування фінансових ресурсів шляхом передачі їх компаніям з управління активами;

7) цільовий характер використання – пенсійні накопичення можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних зі здійсненням недержавного пенсійного забезпечення;

8) обов'язкова диверсифікація пенсійних активів;

9) циклічний характер процесу надходження та вилучення коштів;

10) довготривалий період накопичення та зберігання фінансових ресурсів у НПФ.

Результати діяльності недержавних пенсійних фондів охарактеризовано за допомогою сукупності показників, які наведені в табл. 1. Мережа недержавних пенсійних фондів в Україні, розбудова якої розпочалася з прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (09.07.2003 р.), характеризується кількісним зростанням таких фондів та їхніх учасників, збільшенням обсягів пенсійних активів, внесків на індивідуальні пенсійні рахунки та пенсійних виплат, нарощенням інвестиційного доходу. Так, наприкінці 2019 року загальна вартість активів НПФ становила 3143,3 млн грн, що на 266 % більше, ніж у 2009 році. Але надати виключно позитивну оцінку виявленій тенденції неможливо, оскільки зростання абсолютної вартості активів супроводжувалося високими темпами девальвації гривні. Водночас загальна кількість учасників наприкінці 2019 року збільшилась майже вдвічі й становила 874,6 особи. Структура пенсійних контрактів станом на кінець 2019 року така: з вкладниками – фізичними особами – 70,2 тис. шт.; з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.; з вкладниками – юридичними особами – 6,8 тис. шт. Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на кінець 2019 року було здійснено пенсійних виплат 83,9 тис. учасникам, що на 200 % більше, ніж у 2009 році. Також спостерігається суттєве зростання обсягів інвестиційного доходу, що є, безумовно, позитивною тенденцією в роботі зазначених фондів.

Таблиця 1

**Динаміка основних показників діяльності НПФ в Україні у 2009-2019 рр.**

Показник	Рік											Темп приросту до 2009
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	366,4
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7	834	840,8	855,3	874,6	175,9
Пенсійні внески, всього, млн грн	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	286,4
у т. числі:	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1	222,7	700,3
- від фізичних осіб	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0
- від фізичних осіб-підприємців	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	268,1
Пенсійні виплати, млн грн	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4	1051,5
Кількість осіб, що отримали(ють) пенсійні виплати, тис. осіб	28,1	47,8	63,1	66,2	69	75,6	82,2	81,3	78,8	81,3	83,9	298,6
Сума інвестиційного доходу, млн грн	236,7	433	559,9	727	953,3	1266	872,2	1080,5	1455,5	1767,7	2200	929,4

Джерело: складено на основі даних [5].

Крім того, враховуючи певні висхідні тренди у функціонування недержавних пенсійних фондів, зазначимо, що рівень охоплення населення послугами таких фондів є критично низьким, а рівень їхніх кількісних показників суттєво відрізняється від аналогічних показників у розвинутих країнах. Такий стан речей засвідчує необхідність розробки та практичного запровадження сукупності заходів державної політики, які будуть спрямовані на популяризацію послуг НПФ та інших професійних учасників ринку пенсійних послуг.

**Висновки та пропозиції.** Україна опинилася в умовах, коли виконувати свої зобов'язання перед населенням щодо фінансування пенсійних виплат стає дедалі складніше. Тому нагальним завданням, що стоїть перед державою, є створення умов для широкого використання механізмів недержавного пенсійного забезпечення для сприяння зростанню доходів пенсіонерів, які зможуть забезпечувати їхні життєві потреби в повному обсязі. Спостерігаються певні позитивні зміни в діяльності недержавних пенсійних фондів, зокрема: нарощення вартості активів НПФ та рівня їх концентрації, збільшення кількості учасників, зростання розмірів інвестиційних доходів та пенсійних резервів. Якнайшвидша розробка та практична реалізація заходів державної політики, спрямованих на створення сприятливих умов розвитку недержавного пенсійного забезпечення з огляду на глобальні тренди та закони ринкової економіки дозволить сформувати необхідне фінансове підґрунтя майбутнього добробуту пенсіонерів.

### Література

1. Бобирь О. І., Смирнов С. О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2008. 248 с.
2. Ганслі, Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ : Основи, 1996. 236 с.
3. Кириленко О., Козак Г. Управління фінансовими ресурсами недержавних пенсійних фондів. Вісник ТНЕУ. 2013. № 4. С. 7–17. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9291/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
4. Кириленко О. Пенсійна система України на шляху реформування. Світ фінансів. 2016. № 3(48). С. 7–19. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7410/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : офіційний сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» : Закон України від 22.12.2011 № 4225-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: [http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary\\_Private\\_Pensions\\_in\\_Ukraine-Assessment\\_jul2019\\_ua.pdf](http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf).
9. Свиридовська А. О. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні. Наукові праці НДФІ. 2016. Вип. 4. С. 148-157.
10. Свиридовська А. О. Проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України. Ринок цінних паперів України. 2014. № 8. С. 39-46.
11. Смирнов С. О., Бобирь О. І. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2009. № 11. С. 6-8.
12. Ткаченко Н. В., Цікановська Н. А. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України. Фінанси України. 2010. № 12. С. 69-79.

### References

1. Bobyr, O. I., Smyrnov, S. O. (2008). Finansovyi mekhanizm systemy pensiinoho zabezpechennia [Financial mechanism of the pension system]. Nauka i osvita.
2. Hansli, Terens, M. (1996). Sotsialna polityka ta sotsialne zabezpechennia za rynkovoï ekonomiky [Social policy and social security in a market economy]. Osnovy.
3. Kyrylenko, O., Kozak, H. (2013). Upravlinnia finansovymy resursamy nederzhavnykh pensiinykh fondiv [Management of financial resources of private pension funds]. Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU, (4), pp. 7–17. <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9291/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
4. Kyrylenko, O. (2016). Pensiina systema Ukrainy na shliakhu reformuvannia [Pension system of Ukraine on the path of reform]. Svit finansiv – The world of finance, (3(48)), pp. 7–19. <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7410/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
5. Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehulivannia u sferi rynkiv finansovykh posluh: ofitsiinyi sait [National Commission for State Regulation of Financial Services Markets: official website]. <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia» [On Amendments to the Law of Ukraine “On Non-State Pension Provision”], Law of Ukraine № 4225-VI (on December 22, 2011). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.

7. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On Non-State Pension Provision], Law of Ukraine № 1057-IV (on July 9, 2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru» [USAID Financial Sector Transformation Project]. [http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary\\_Private\\_Pensions\\_in\\_Ukraine-Assessment\\_jul2019\\_ua.pdf](http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf).
9. Svyrydovska, A. O. (2016). Investytsiina diialnist nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Investment activity of non-state pension funds in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 4, pp. 148-157.
10. Svyrydovska, A. O. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku pensiinoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of development of the pension system of Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Ukrainian securities market*, (8), pp. 39-46.
11. Smyrnov, S. O., Bobyr, O. I. (2009). Tendentsii rozvytku protsesu finansuvannia sotsialnoi sfery v umovakh pidvyshchennia samostiinosti rehioniv [Tendencies of development of process of financing of social sphere in the conditions of increase of independence of regions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, (11), pp. 6-8.
12. Tkachenko, N. V., Tsikanovska, N. A. (2010). Rol nederzhavnykh pensiinykh fondiv u rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [The role of private pension funds in the development of the financial market of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (12), pp. 69-79.

Надійшла / Paper received : 17.08.2020  
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020